

СУТНІСТЬ ЗМІН ТА ПЕРЕТВОРЕНЬ ЩОДО ІНСТИТУТУ СІМ'Ї В УКРАЇНІ ПРОТЯГОМ 1917-1922 РОКІВ

У статті мова йде про здійснення більшовиками послідовних змін щодо інституту сім'ї, що базувалися як на примусових методах, так і на позитивних соціальних перетвореннях. Щоби досконаліше висвітлити дане питання, автор розглядає деякі історичні аспекти нововведень у контексті нових соціальних взаємин в Україні протягом 1917-1922 років.

Ключові слова: Україна, період 1917-1922 рр., більшовики, інститут сім'ї, примусові методи, соціальні перетворення.

В статье идет речь об осуществлении большевиками последовательных изменений относительно института семьи, которые базировались как на принудительных методах, так и на позитивных социальных превращениях. Чтобы в совершенстве осветить данный вопрос, автор рассматривает некоторые исторические аспекты нововведений в контексте новых социальных взаимоотношений в Украине на протяжении 1917-1922 годов.

Ключевые слова: Украина, период 1917-1922 гг., большевики, институт семьи, принудительные методы, социальные преобразования.

In the article the question is about realization by bolshevists of successive changes in relation to the institute of family, which were based both on the forced methods and on positive social transformations. For perfect lighting up the given question an author examines some history aspects of innovations in the context of new social relations in Ukraine during 1917-1922.

Key words: Ukraine, the period of 1917-1922, bolsheviks, institute of family, compulsory methods, social transformations.

«Сім'я перестає бути потрібною. Вона не потрібна державі тому, що домашнє господарство вже не вигідне... воно без потреби відволікає робітників від більш корисної справи» [1]. Такими словами відомий політик і революціонер А.М. Коллонтай у 1919 році розпочинала один із своїх виступів про соціальну організацію майбутнього суспільства. Ідея обов'язкової руйнації та відмирання сім'ї після революційних подій 1917 року широко пропагувалася й іншими партійними та державними лідерами. Але соціально-економічна дійсність поставила більшовиків перед фактом недосягнення запланованих змін. Хоча спочатку, впевненість у неодмінній перемозі світової революції і швидкій побудові комуністичного суспільства, породжувало намагання до якнайшвидших перетворень сім'ї.

Розглядаючи історичні аспекти тодішніх нововведень у контексті нових соціалістичних змін в українських землях колишньої Російської імперії 20-х років ХХ століття, ми ставимо на

меті показати, що лежало в основі такого підходу радянської влади, встановити, чому саме сім'ї військовослужбовців стояли на особливому рахунку держави і розглянути, як здійснювалися перетворення щодо решти родин та їх членів.

Викликає здивування той факт, що серед більшості вітчизняних публікацій практично відсутні роботи теоретичного і узагальнюючого характеру. Політологами, соціологами, психологами, етнологами і т. д. дана тема досліджується більш ґрунтовно. А от в історичному ракурсі вченими реалізовано невелику частину великих можливостей для дослідження розвитку шлюбно-сімейних взаємин, державного впливу на них і загальних змін сім'ї в Україні протягом ХХ століття. Хоча, як відомо, у порівнянні з іншими країнами світу, в СРСР сімейний стан був однією із тих характеристик, що фіксувався в усіх переписах, статистичних звітах, особових справах, картотеках, списках майже кожної організації.

Трансформаційні процеси суспільства 20-х років минулого століття викликали цілу хвилю нових правових актів, історичних документів і соціальних постанов. Історичний аналіз таких документів є основною метою пропонованої статті. Спираючись на архівні джерела та пласт правових документів, ми намагалися окреслити найбільш цікаві моменти свого аналізу, подати дещо нові погляди на історичні підвалини державних нововведень щодо інституту сім'ї.

На жаль, в Україні даній проблемі не присвячено жодної монографії. Натомість друкується безліч періодичних видань і публікацій. Уваги заслуговують такі дослідники, як: С. Васильєв, З. Ромовська, К. Чижнар, В. Кунда, Н. Дячок, Т. Галковська, О. Дорохіна, А. Антонов, І. Антонова, М. Медкова, В. Медков, І. Проневська та інші. Вони вважають, що процес відокремлення церкви від держави у 1917 році спричинив не тільки передачу актів громадянського стану, а й призвів до незахищеності і залежності сім'ї від інституту держави, до втрати загальних культурологічних і національних традицій, що на сьогоднішній день є причиною неоднозначності сімейних засад. Із цим, звісно, не можна не погодитися, але, на нашу думку, треба враховувати й позитивні механізми цього дійства. Наприклад, надавалися більші права жінці, вводилася соціальні пільги сім'ям тощо.

Слід зазначити, що з перших днів приходу до влади, більшовики почали послідовно здійснювати програму соціалістичних перетворень. В галузі шлюбно-сімейних взаємин це призвело до відокремлення церкви від держави на користь останньої і передувало скасуванню всіх станових, релігійних, майнових обмежень укладання шлюбу та його розірвання, як власне і принципова відмова від усталеного порядку ведення актів церковної та громадянської реєстрації.

Наступним кроком було планування повного знищення інституту сім'ї. Такі перетворення ґрунтувалися на програмних положеннях марксистсько-ленінської концепції побудови соціалізму й були викладені в таких працях, як «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса, «Критика Готської програми» К. Маркса, «Держава й революція» В.І. Леніна та ін. У них спостерігається негативне відношення до перспективи сім'ї в комуністичному суспільстві. Наприклад, у «Маніфесті Комуністичної партії» обґрунтовується теза про відмирання сім'ї при комунізмі й передачу господарських і виховних функцій сім'ї суспільству [2].

Не дивлячись на ряд проблем, що поставали перед молодого владою у досягненні цієї мети (постійні війни, безробіття, розруха тощо) радянське законодавство досить швидко переходило від формального функціонування до діючого. Так, однією із перших і головних проблем радянської влади стало масове дезертирство солдатів радянської армії. Жахливі умови проживання, голод і, головне, покинуті сім'ї напризволяще,

спонукали військовослужбовців залишати поле бою й повертатися до рідних домівок.

За умов війни, інтервенції та міжособових сутичок радянська влада не могла зволікати з даними обставинами. Їй була потрібна не морально розкладена, дезорієнтована і слабка, а надійна, мобілізована і сильна армія. Тому, щоб покращити ситуацію, Рада Народних Комісарів 15 січня 1918 року прийняла декрет «Про створення нової Робітничо-Селянської Червоної Армії» [3]. На відміну від попереднього призову, доступ у новостворені ряди відкривався всім бажаним чоловікам, не молодшим 18 років. Крім того, вперше сім'ї таких добровольців мали право користуватися певними пільгами: отримували безкоштовну медичну допомогу, необхідні продукти харчування або господарчі товари. Але головне, що привертало увагу і стало основним чинником у заохоченні широких мас населення – це отримання квартир з опаленням і освітленням.

Однак це не означало, що нова житлова площа розбудовувалася. Навпаки, кількість квартир, куди вселялися сім'ї червоноармійців, зростала за рахунок переселення їх у «буржуазні» та державні помешкання. До 1919 року ситуація з наданням житла погіршилася. Місць не вистачало. Внаслідок цього, 27 червня 1919 року Радою Народних Комісарів був виданий декрет для комісії з житлових питань про додатковий перегляд приміщень державних установ і організацій (щоби при наявності вільного місця та за рахунок ущільнення службовців поселити й надалі сім'ї військовослужбовців) [4].

Тим часом, незважаючи на ряд заохочень з боку держави, військова мобілізація проходила повільно, а випадки дезертирства продовжували мати місце. Це спонукало радянську владу шукати нові варіативні підходи. І вже 6 квітня 1918 року за підтримки Народної Комісії з військових справ була прийнята постанова «Про заміну сім'ям червоноармійців натуральної продовольчої пайки грошовою». Щомісяця їм повинні були виплачувати по 100 руб [5]. А 27 лютого того ж року декретом Ради Народних Комісарів збільшувався оклад і самих воїнів Червоної Армії зі 100 руб до 250 руб [6].

Як бачимо, у ході безперервних військових дій більшовикам постійно потрібні були резервні сили військовослужбовців. Для заохочення широких мас населення та стримування його на фронті і створювалися різні постанови, Декрети, що із призовом на військову службу полегшували матеріальне становище їх родин. Під прикриттям турботи про населення, держава поступово зміцнювала свої диктаторські позиції. І тому не дивно, що досягнення особистістю повноцінного соціального статусу з позицій ідеології припускалося лише в позасімейній діяльності, а орієнтація на виконання сімейних ролей і відданість сімейним традиціям розглядалися як прояв культурної відсталості й підлягали критиці.

Постанова Ради Оборони від 3 червня 1919 року «Про викорінення дезертирства» стала свого роду одним із підтверджень всього вище сказаного. Згідно з нею всі маси населення закликалися до безпощадної боротьби із таким явищем, як дезертирство і було ухвалено: дати можливість останнім добровільно здатися до найближчого губернського, повітового або міського комісаріату з військових справ; звільнити від суду та іншого роду покарання тих, хто сам, протягом семи днів із моменту оголошення постанови, повернеться; вважати ворогами народу дезертирів, що не з'явилися у зазначений термін, з покаранням до розстрілу; застосовувати різного роду покарання (від виконання громадських робіт до розстрілу) для сімей дезертирів, що їх приховували; накладати штрафи на цілі поселення, села, міста тощо, якщо місцеве населення навмисно приховувало дезертирів і т. п. [7].

Якщо в дореволюційний період церква і держава притримувалися принципу невтручання у приватне життя сімей, то позиція радянської влади у цьому питанні була суто протилежною. Поступово особисте життя, мораль й побут потрапляють під суровий контроль партійних організацій. Відповідно логічним стало те, як Народним Комісаріатом соціального забезпечення було запропоновано у всеукраїнському масштабі провести «Тиждень сім'ї червоноармійця». Для цього, починаючи з лютого 1920 року, планувалося провести «всеохоплююче (тотальне) дослідження соціального становища сімей червоноармійців. Тісно підійти до повсякденного життя, дізнатися ближче про всі потреби, отримати конкретну уяву про їх культурний рівень, оглянути житло, надати медичну допомогу. А по встановленню загальної картини побуту і потреб, одночасно, протягом даного тижня, докласти всіх зусиль, щоб задовольнити всі потреби сімей червоноармійців» [8].

Покращенням житлового питання згідно із загальною інструкцією займався Наркомат внутрішніх справ і весь його адміністративний апарат. Іншими питаннями займалися Наркомати продовольства, охорони здоров'я, просвіти тощо. Найбільшої відповідальності за проведення «Тижня сім'ї червоноармійця» покладалося на комсомольські осередки, що повинні були брати активну участь у започаткованих справах і реалізувати їх у життя [9].

До того ж у 1920 році на IV Всеукраїнському з'їзді Рад були прийняті відповідні закони, що спрямовувалися на покращення матеріального стану родин осіб, які знаходилися в Робітничо-Селянській Червоній Армії після проведення «Тижня сім'ї червоноармійця». Так Народному Комісаріату продовольства наказувалося видавати два рази на місяць додаткову продовольчу пайку хліба (по 7½ фунта) і солі (по 1½ фунта) [10].

Тому ж Наркомату внутрішніх справ наказувалося негайно ввести в життя розроблений декрет

РСФРР від 26 грудня 1918 року «Про звільнення від оплати за квартиру всіх членів родин червоноармійців», які мають право на отримання грошової допомоги. Оплата за квартири вищезазначених родин у приватних будинках здійснювалася за рахунок місцевих органів соціального забезпечення. Звільнялися сім'ї військовослужбовців і від оплати всіх прямих та державних податків, крім натурального. А згідно з наказом РСФРР від 18 жовтня 1918 року Комісаріат внутрішніх справ повинен був ще й контролювати, щоб ті ж родини не були ніким виселені і не спонукалися до примусових робіт [11].

Народний Комісаріат освіти і охорони здоров'я зобов'язувався у триденний термін після скликання Всеукраїнського з'їзду Рад видати розпорядження їх підлеглим органам на місцях про прийом у дитячі садки, притулки, дитячі будинки, будинки матері й дитини членів родин військовослужбовців поза чергою.

29 лютого 1920 року Народному Комісаріату земельних справ наказувалося вжити всіх заходів до виконання декрету Раднаркому «Про забезпечення господарства червоноармійців землею», який був прийнятий на II Всеросійському з'їзді Рад робітничих і солдатських депутатів. Не обійшли також увагою і працездатних, але незабезпечених осіб із родин червоноармійців. Їм протягом трьох днів потрібно було видати відповідне розпорядження від уповноваженого Наркомпраці РСФРР при Раднаркомі УСРР про позачергову реєстрацію та надання роботи в першу чергу [12].

Завдяки таким нововведенням вже у травні 1920 року дані сім'ї мали можливість отримати не тільки квартири, а й необхідні меблі. Про це засвідчує лист завідувача Одеським комунальним господарством М. Горева голові Губревкому. Він повідомляв, що родини червоноармійців задовольняються у першу чергу після того, як Реорганізаційна комісія опублікувала положення та інструкції в газеті «Известия» 25 травня 1920 року.

З цього листа стає відомим, що Реорганізаційний житловий відділ отримав з 25 травня до 10 серпня 178 заяв із проханням видати кімнату або квартиру та 89 заяв із проханням їх омеблювати. Усі вимоги були 100 відсотково задоволені [13].

Проте, отримавши дах над головою, мешканці стикалися з новою проблемою. Розгляд переписки Харківської губернської організації про матеріальне забезпечення військовослужбовців, партійних робітників і членів їх родин за квітень-травень 1920 року, показав, що в одну квартиру селили дві, три, чотири й більше сімей, що між собою не були навіть дальніми родичами [14].

Усе це сприяло тому, що сім'ї (різні за своїм походженням, культурним рівнем, цінностями тощо), не маючи гідних умов проживання, заважали один одному і певною мірою впливали один на одного. Загальними «цінностями» ставали такі приватні справи, як міжособові відносини подружжя, взаємовідносини із старшим поколінням, зв'язки родичів і т. п.

Таким чином, слід зазначити, що сім'ї військовослужбовців стояли на особливому рахунку держави. Тільки протягом 1917-1920-х років, вищими органами радянської влади було прийнято понад 30 постанов, інструкцій, декретів, що стосувалися покращення їх прожиткового рівня, збільшення пільг і заробітної плати, видачі кредитів, продовольчих карток, передачі продовольчих посилок із фронту тощо. І це при тому, що всі члени родин військовослужбовців мали право додатково, без обмежень, працювати, отримувати свою заробітну плату і користуватися іншими соціальними пільгами.

Натомість державна політика щодо решти сімей, обмежувалася загальними положеннями. Великий процент смертності на підприємствах, фабриках, заводах спричиняв не розгляд причин, а встановлення мізерної компенсації сім'ям робітників і службовців на випадок смерті годувальника. Даний проект декрету з вище зазначених обставин був унесений Народним Комісаріатом соціального забезпечення і прийнятий Малою Радою Народних Комісарів 26 серпня 1919 року «з поправками умовно до надання товаришами Мільотіним і Чудкаєвим звіту про фінансову сторону даного декрету» [15]. 28 серпня того ж року Мала Рада Народних Комісарів затвердила проект декрету.

У ньому говорилося про соціальне забезпечення неповнолітніх і недієздатних (до 16-ти років) осіб, що не мали інших доходів і знаходилися на утриманні померлого годувальника. Соціальне забезпечення надавалося у вигляді грошової компенсації: на одну недієздатну особу – 60%, на дві – 75%, на три і більше – 100% мінімальної тарифної ставки даної місцевості. При цьому із загальної чи індивідуальної суми пенсії вираховувалися всі доходи, заробітки і т. д., що отримували особи по соціальному забезпеченню, у тому числі й усі види натуральної допомоги, як то: кошти за безкоштовне харчування, приміщення, одяг і т. д. [16].

Додатковим розпорядженням Ради Народних Комісарів від травня 1921 року сім'ї, в якій помер годувальник, встановлювалася виплата середньої заробітної плати без будь-яких вирахувань й видача продовольчого пайка протягом місяця за рахунок підприємства [17].

Сім'ї тих померлих, які загинули під час службових обов'язків у боротьбі з куркулями та «бандитами», за постановою Народного

Комісаріату України від 21 вересня 1921 року отримували іншу одноразову допомогу. Це були грошова компенсація у шестикратному розмірі за останнім місячним тарифом і продовольчий пайок за шість місяців згідно з нормою військовослужбовця. Таку допомогу надавали сім'ям незалежно від пенсій і компенсацій, що останнім належало отримати в порядку соціального забезпечення [18].

Крім того, поховання на кладовищах годувальника дозволялося відправляти як за рахунок пенсійних фондів соціального забезпечення або місцевих Совдепів, так і за бажанням родичів чи близьких померлого за свій рахунок [19]. Але згідно з декретом Ради Народних Комісарів від 7 грудня 1918 року «Про кладовища і похорони», жодне таке поховання не могло бути допущене управлінням кладовища без наявності виданого місцевим підвідділом запису актів громадянського стану документу, що засвідчував реєстрацію в ньому факту смерті даної особи [20].

До того ж за бажанням родичів чи близьких померлого здійснити поховання не за місцем смерті, передбачалася перевезення мертвого тіла за їх рахунок. Для цього потрібно було написати заяву до Губернського виконавчого відділу, в якому зареєстровано смерть, і, сплативши гербовий, канцелярський збір та на допомогу голодуючим, отримати дозвіл на перевезення [21].

Як бачимо, декрет «Про кладовища і похорони» передбачав собою категоричні наміри радянської влади вести чітку реєстрацію актів громадянського стану, в тому числі й реєстрації смерті, що було певним методом контролю для влади.

До того ж, протягом 1921 року на всій території колишнього СРСР повітові, губернські та міські партійні організації, за дорученням Ради Народних Комісарів мали обов'язково вести статистичний облік про соціальний склад населення, партійний стаж, освіту, військову підготовку членів партії, перенесення репресій, членство в профспілках, професії тощо. Певне місце займали й дані про сімейний стан. Така інформація поновлювалася кожного місяця, а потім у кінці року давався загальний звіт (див. табл. 1) [22]. Це давало можливість радянській владі володіти не тільки додатковим методом контролю, а й мати джерело встановленої інформації.

Таблиця 1

Статистичний звіт про сімейний стан, наданий партійною організацією Охтирського повіту Харківської губернії за 1921 рік

Соціальне становище	Сімейний стан	Одинокі			Кількість утриманців									Всього		
		ч	ж	всі	До 2-х чол.			До 3-х чол.			4 і більше чол.			ч	ж	всі
					ч	ж	всі	ч	ж	всі	ч	ж	всі			
Робітники	Неодружені	15	2	17	6	1	7	5	1	6	1	–	13	39	4	43
	Одружені	2	–	2	8	1	9	1	–	10	1	–	17	3	1	38
	Не з'ясовано	5	–	5	–	–	–	1	–	1	4	–	4	10	–	10

Селяни	Неодружені	1	–	1	–	–	–	–	–	–	5	–	5	6	–	6
	Одружені	–	–	–	1	–	1	–	–	–	1	–	1	2	–	2
	Не з'ясовано	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	1	1	–	1
Службовці	Неодружені	8	2	10	4	1	5	2	1	3	5	–	5	19	4	23
	Одружені	1	–	1	5	1	6	2	–	2	7	–	7	15	1	16
	Не з'ясовано	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	2	1	1	2
Інтелігенти	Неодружені	1	–	1	–	1	1	–	–	–	1	–	1	2	1	3
	Одружені	–	–	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	1
	Не з'ясовано	2	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	2
Студенти	Неодружені	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1
	Одружені	–	–	–	–	–	–	1	–	1	–	–	–	1	–	1
	Не з'ясовано	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Не зазначено	Неодружені	1	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	1	2	–	2
	Одружені	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Не з'ясовано	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Разом	Неодружені	26	5	31	10	3	13	7	2	9	25	–	25	68	10	78
	Одружені	3	–	3	15	2	17	13	–	13	25	–	25	56	2	58
	Не з'ясовано	7	–	7	–	–	–	1	–	1	6	1	7	14	1	15

Однак особливу роль у здійсненні радянського перетворення сім'ї відіграло становище жінки і підростаючого покоління. Більшовики розуміли, що «не може бути соціалістичного перевороту, якщо величезна частина трудящих жінок не візьме в ньому значної участі» [23]. Для досягнення даної мети держава використовувала не тільки пропаганду, агітацію і переконання, але й примусові методи. Майже всі пільги соціального забезпечення (компенсації, пенсії, декретні відпустки тощо) діяли тільки на жінок, що працювали на суспільному виробництві. Тому більшість із них, в умовах всезагальної трудової повинності, була змушена незалежно від свого бажання перейти на позасімейні форми зайнятості.

Щодо дітей у влади були особливі підходи. Вони включали в себе розширення державного контролю над вихованням підростаючого покоління і передачу всіх сімейних функцій державі і її

органам. У 1919 році І. Арманд писала: «Ми повинні і ми вже почали вводити суспільне виховання дітей й знищувати владу батьків над дітьми» [24].

Завдяки таким підходам почали масово відкриватися дитячі садки, дитячі будинки тощо. В іншому разі такі дії можна було б розцінювати тільки як прогресивний крок уперед та, на жаль, розвиток позитивної реформації сім'ї у рамках вирішення питання про майбутнє родин, де більшовики ідеологічно обгрунтовували необхідність їх радикальних і функціональних змін, а згодом й абсолютне знищення – був неможливим.

Якщо радянській владі потрібно було щільно підійти до реорганізації сім'ї і перебудови отриманого спадку від царських часів, то в галузі розширення державного контролю над вихованням підростаючого покоління чи «охорони матері і дитини» треба було розбудовувати все спочатку (див табл. 2) [25].

Таблиця 2

Дані розбудови дитячої мережі на території України протягом 1917-1922 років

Назва осередку	До 1917	1921	1922
Консультації	5	123	66
Молочна кухня	5	51	25
Ясла постійні	–	101	53
Ясла вечірні	–	–	–
Ясла сезонні	–	208	46
Дитячі будинки	–	–	248

Перша консультація не тільки в Україні, а й на всій території колишньої Російської імперії була відкрита в Одесі у 1901 році. За подальші двадцять років побудувалося ще 4 консультації. А за два роки при радянській владі і лише на території України було відкрито вже 123 консультації, 51 молочна кухня і 101 ясла. Важким видався 1922 рік, коли вся мережа скоротилася удвічі, а мережа дитячих будинків

збільшилася на 20 відсотків. Це пояснюється необхідністю, перш за все, підібрати всіх дітей до 4-х років, які в результаті війни і голоду залишилися на вулиці. У подальшому кількість безпритульних дітей певного віку почала зменшуватися, і дитячі будинки поступово стали закриватися, а жіночі консультації, ясла, молочні кухні навпаки відкривалися [26].

До впровадження таких дій, ще 17 травня 1919 року Радою Народних Комісарів був прийнятий декрет «Про безкоштовне дитяче харчування» у нашвидкуруч збудованих їдальнях, дитячих пунктах тощо [27]. При цьому діти із північних районів користувалися підвищеною увагою держави. Для них, за особистим розпорядженням і контролем В.І. Леніна, були прийняті необхідні умови щодо обов'язкового перевезення їх до дитячих колоній на літній відпочинок [28].

Така турбота про підростаюче покоління була насичена боротьбою більшовиків за особистість кожної дитини. Тому не викликає подиву, що згодом їх піклування вилилося у реальну допомогу жінкам на випадок їх вагітності, народження дитини та годування і догляду за дитиною. Травневою постановою 1919 року встановлювався порядок видачі грошової компенсації у випадку тимчасової втрати дієздатності жінки (вагітність, народження дитини) на розсуд Народного комісаріату праці [29]. А лютневою 1922 року постановою визначалася більш чітка соціальна допомога жінкам, яка включала в себе компенсацію за вагітність і народження дитини тим, хто займався фізичною працею, у розмірі заробітку повного робочого дня протягом восьми тижнів до пологів і восьми тижнів після них. Жінкам, які не

займалися фізичною працею – за шість тижнів до пологів і після них. Якщо ж вагітність припинялася природним або хірургічним шляхом, то компенсація видавалася лише протягом трьох тижнів із моменту такого випадку жінкам, які займалися фізичною працею, і двох тижнів жінкам, які займалися нефізичною працею. Компенсація у зв'язку з годуванням та доглядом за дитиною видавалася всім особам однаково протягом восьми тижнів до пологів і дев'яти місяців після них у розмірі $\frac{1}{4}$ середньомісячної оплати. Припинити виплачувати таку соціальну допомогу дозволялося лише у випадку смерті дитини [30].

Таким чином, тоталітарна за своєю суттю держава диктатури пролетаріату була зацікавлена у підкоренні громадян повністю ідеям революційної боротьби і соціалістичного перетворення суспільства. При цьому інституту сім'ї відводилася особлива роль, де сутність державних змін та перетворень базувалася як на примусових методах, так і на позитивних соціальних нововведеннях: покращення житлових умов, застосування соціальних пільг, задоволення необхідних потреб сімей, охорона матері і дитини. Все це вплинуло на формування тенденцій багатофункціональних сімейних змін і майбутнього розвитку шлюбно-сімейних взаємин в Україні протягом наступних десятиліть.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коллонтай А.М. Семья и коммунистическое государство. – М.: Издательство Украинского Центрального Агенства, 1919. – С. 17-18.
2. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – Т. 4. – М.: Политиздат, 1955. – С. 437-444.
3. Декреты Советской власти. – Т. 1. – 25 октября 1917 – 16 марта 1918. – М.: Политиздат, 1957. – № 238. – С. 287.
4. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины (далі СУ УССР). – Полтава, 1919. – № 17. – Ст. 89. – С 100-101.
5. Декреты Советской власти. – Т. 2. – 17 марта – 10 июля 1918. – № 38. – С. 62.
6. Декреты Советской власти. – Т. 4. – 10 ноября – 31 марта 1919. – № 4. – С. 444-445.
7. Декреты Советской власти. – Т. 5. – 1 апреля – 31 июля 1919. – № 141. – С. 264-267.
8. Державний архів Полтавської області, ф. 3872, оп. 1, спр. 797, арк. 155.
9. Там само, арк. 156.
10. СУ УССР. – Полтава, 1920. – Ч. 15. – Ст. 293. – С. 415.
11. Там само.
12. Там само.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань (далі – ЦДАГО) України, ф. 1, оп. 20, спр. 149, арк. 98.
14. Там само, спр. 887, арк. 209.
15. Декреты Советской власти. – Т. 6. – 1 августа – 9 декабря. – № 54. – С. 77.
16. Там само. – С. 78-79.
17. СУ УССР. – Полтава, 1921. – № 9. – Ст. 229. – С. 274.
18. Там само. – № 19. – Ст. 537. – С. 620.
19. Декреты Советской власти. – Т. 4. – № 71. – С. 163.
20. СУ УССР. – Полтава, 1919. – № 6. – Ч. 2. – Ст. 68. – С. 81.
21. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2714, арк. 35-36.
22. Там само, спр. 744, арк. 15.
23. Дорохина О. В. Партийно-государственная идеология социалистических преобразований семьи в послереволюционной России // Вестник Московского университета. – 1996. – № 2. – С. 84.
24. Там само. – С. 80.
25. Декреты Советской власти. – Т. 6. – № 84. – С. 16.
26. Там само. – С.16-17.
27. Там само. – Т. 5. – № 55. – С. 277-278.
28. Там само. – № 121. – С. 483-484.
29. СУ УССР. – Полтава, 1922. – № 4. – Ст. 59. – С. 214-215.
30. Там само. – С. 65-66.

Рецензенти: доктор історичних наук, професор П.М. Тригуб;
доктор історичних наук, професор Й.М. Шкляж.